

Az országos információs rendszer finanszírozása Lengyelországban

Napjaink valósága, a holnapok kívánalmai

A lengyel gazdasági reform második, egyre piacorientáltabb szakasza sürgeti az országos információs rendszer finanszírozási kérdéseinek újragondolását. Erre vállalkozott 1987-től kezdve a Tudományos-Műszaki-Gazdasági Információs Intézet (Instytut INTE), amely az éppen adott, vagyis az 1986-ra jellemző helyzet feltárásával kezdte a munkát.

Mindenekelőtt a hatályos jogszabályokat vizsgálta meg a perspektivikus alkalmasság-alkalmazhatóság szempontjából. Kiderült, hogy ezek a tudományos-műszaki fejlesztési alap és felhasználása "környéki" jogszabályok korántsem alkalmasak arra, hogy az országos információs rendszer finanszírozásának problematikáját a jövőben – az információs tevékenység komoly sérelmei nélkül – "kezelni" tudják.

Nem kevésbé izgalmas kérdés volt annak megállapítása, hogy a tárgyévben – 1986-ban – egyáltalán "mibe került" az országnak mindaz, amit tudományos-műszaki-gazdasági információs tevékenységnek neveznek. A reprezentatív vizsgálat az összköltséget 2 és 2,5 milliárd zlotyra hozta ki, megállapítván, hogy ez a reprezentáció az országos összköltségnek mintegy 30%-a. Ehhez még hozzá kell tenni: e "költségkihozás" meglehetősen bizonytalan, mivel az információs tevékenységre fordított költségek nyilvántartása országos, ágazati, regionális és helyi szinten egyaránt hiányos és ellentmondásos.

Ez a bizonytalanság jellemző a következő, nevezetesen azon kérdés megválaszolására is, hogy milyen mértékben finanszírozza az információs tevékenységet az állam (központi források) és milyenben a tevékenység bevételei, valamint a regionális-vállalati támogatások (decentralizált források). Ennek előrebocsátásával úgy tűnik, hogy a központi források (állami és tárca-költségvetés, a központi műszaki-fejlesztési alap) részesedése volt 1986-ban a meghatározó, azaz az információs költségek kb. 80%-a e forrásokból származott.

Túlnyomórészt a központi forrásoknak köszönhetően működtek a szakosított tájékoztatást nyújtó intézmények, az ágazati és iparági tájékoztatásra specializálódott vezető intézmények, az országos információs rendszer koordinálására hivatott központok, továbbá az iparágakon belüli szakosodás információellátását szolgáló központok.

A decentralizált finanszírozási források halmazából meglehetősen alacsony a "saját bevételek" részesedése, átlagosan 5–15% között mozog. (Csak néhány kivételes központban érte el az 50%-ot a saját bevételi részesedés.) Ennek fő oka, hogy az érdekeltségi viszonyok tisztázatlanok, illetve: a vonatkozó szabályok egyenesen az érdekeltségi viszonyok ki-

alakulása ellenében hatnak (pl. a bevétel visszafizetése a költségvetésnek, a bizonytalan kalkulációs előírások stb.).

Ezután állt elő a kérdés: miként lehet az új (mindinkább piacorientált) gazdálkodás körülményei közepette egyfelől kihozni "mély süllyedéséből", másfelől olyan (egyebek mellett finanszírozási) pályára állítani az információs tevékenységet, amelynek révén alkalmassá válik arra, hogy

- ▶ felismerje az információs szükségleteket,
- ▶ biztosítsa az információforrásokhoz való hozzáférést,
- ▶ korszerűsítse az információnyújtás struktúráit,
- ▶ meghonosítsa a korszerű információs technikát,
- ▶ bibliográfiai és faktografikus adatbázisokat létesítsen,
- ▶ fejlessze a nemzetközi együttműködést.

A fenti követelmények megvalósítása érdekében (1986. évi áron számolva) országosan 2000-re kb. 29 milliárd zlotyt kellene az országos információs rendszerre fordítani, miközben ennek az összegnek a 20,8%-át 1986–1990 között, 31,1%-át 1991 és 1995 között, 48,1%-át pedig 1996 és 2000 között kellene a rendszerbe "beleömlésztetni".

A tekintetben nem lesz változás, hogy a rendszerbe investált összegek honnan adódnak. Továbbra is maradnak a központi források és a decentralizáltak, de az évek előrehaladtával az utóbbiak részesedése szükségképpen növekedni fog.

A központi forrásokból való, perspektivikusan csökkenő arányú részesedésnek fokozatosan céltámogatásokká kell válnia. Egyebek között e céltámogatásokat kutatási programok végrehajtására, adatbankok építésére, "rendszerjelentőségű" munkahelyek létesítésére, korszerű munkamódszerek meghonosítására, az egyébként költségvetési alapon hagyandó központi tudományos és szakkönyvtárak bizonyos szándékainak (pl. könyvtárközi kölcsönzés, nemzetközi kiadványcsere) megvalósítására kellene fordítani.

Mindez az intézményrendszer vonatkozásában azt jelenti, hogy

- ▶ a központi, a tárca- és a regionális információs központok gazdálkodását "vegyes gazdálkodás-sá", azaz félig költségvetésivé, félig nyereségérdekeltté kell alakítani. Ez utóbbi a szétszórótt információs szolgáltatásokra vonatkozik;
- ▶ a vállalati és a vállalatközi információs munkahelyek finanszírozása a fenntartó vállalatok műszaki fejlesztési alapját fogja terhelni, s e munkahelyek főként a különféle központoktól megrendelt fizetett szolgáltatások fogadására és a helyi szükségletek szerinti adaptálására fognak berendezkedni.

Ahhoz, hogy az információs rendszer fejlesztését a jövőben a jelenlegihez képest országosan megbízhatóbban lehessen menedzselni, e tevékenység

finanszírozásának egyértelmű nyilvántartására van szükség. Ehhez az osztályozási rendszer kimunkálása folyik.

Mint már szó esett róla, a központi tudományos és szakkönyvtárak, amelyek nemcsak a könyvtári, hanem az információs rendszer tagjai is, a jövőben sem adnák fel a költségvetési alapon való működés elvét, minthogy ehhez a Kulturális és Művészeti Minisztérium – mint a könyvtárügy ágazati felügyeleti szerve – mindmáig ragaszkodik, amiért cserében az ingyenes könyvtárhasználat gyakorlata ugyancsak fennmarad. Ez azonban nem jelenti azt, hogy meghatározott szolgáltatásokért ne szedhetnének a jövőben

díjat. Mindenesetre, akár e díjakat, akár a korábban említett céltámogatásokat nézzük, a könyvtári tevékenység finanszírozásában ez az összetevő hosszabb távlatban sem lesz jelentős.

A vázolt irányban való fejlődés csak akkor startolhat, ha előtte a pályát a jogszabályok és különféle szervezeti intézkedések megtisztítják.

/GRZECZNOWSKA, A.–MOSTOWICZ, E.: Finansowanie krajowego systemu informacji. Stan obecny i perspektywy rozwoju. = Aktualne problemy informacji i dokumentacji, 33. köt. 3. sz. 1988. p. 6–13./

(Futala Tibor)

A kereskedelmi dokumentumellátó szolgáltatások a könyvtárközi kölcsönzésben

Az 1970-es évek kezdetétől a könyvtárak egyre több külső forrásból tudják beszerezni az állományukból hiányzó dokumentumokat használók számára. A hagyományos könyvtárközi kölcsönzés mellett igénybe vehetik a könyvtárakon kívüli dokumentumellátó szolgáltatásokat is [1].

A gyorsmásoló berendezések elterjedése következtében ma már helyesebb dokumentumellátásról beszélni, mint könyvtárközi kölcsönzésről a hagyományos értelmezésben. Ezért érdemes megvizsgálni a könyvtárközi kölcsönzés és a kereskedelmi ügynökségek által nyújtott dokumentumellátó szolgáltatások egymáshoz való viszonyát.

A könyvtárközi kölcsönzés

A könyvtárközi kölcsönzés mértéke évről évre emelkedik, azonban a növekedés mértékére vonatkozó vélemények eltérők. Egy felmérés szerint, amely 1974 és 1983 között vizsgálta 88 egyetemi könyvtár adatait, a könyvtárközi kölcsönzés keretében kért fotomásolatok éves növekedése 3,1%, az adottaké 5,5% volt [2].

Egy másik tanulmány becslése szerint az 1980-as évek elején mintegy évi 20–25 milliós könyvtárközi kölcsönzési forgalmat bonyolítottak le az amerikai könyvtárak [3]. Az OCLC Interlibrary Loan (ILL) alrendszerét 1979-ben vezették be, húsz hónappal később pedig már a milliomodik könyvtárközi kölcsönzési műveletet regisztrálták; az 1980-as évek második felében már 4 hónap alatt érik el ezt a mennyiséget [4]. A legtöbb mutató szerint a hagyományos könyvtárközi kölcsönzés egyenletesen növekszik. Az elmúlt két évtizedben csökkent a könyvtárak vásárlóereje; ez is közrejátszott a könyvtárközi kölcsönzés fokozódó igénybevételében.

Az online bibliográfiai hálózatok megjelenése a használók számára megkönnyítette, hogy ne csak az általuk közvetlenül használt könyvtárak állományát vegyék igénybe.

Kereskedelmi dokumentumellátó szolgáltatók

Ugyancsak az 1970-es évek elejétől léptek színre a kereskedelmi dokumentumellátók, melyeknek két típusa ismeretes: azok, akik egy meglévő gyűjteményre alapozzák szolgáltatásaikat; azok, akik a dokumentumokat felkutatják a különböző forrásokban és továbbítják őket (ez utóbbiakat gyakran nevezik információs ügynököknek). Általában nem az eredeti dokumentumot, hanem a másolatát adják megrendelőik kezébe.

1985-ben már 240 ilyen dokumentumellátót regisztráltak [5]. Sok cég a dokumentumok különleges típusaira specializálja szolgáltatásait (szabványok, szabadalmak stb.), többségük azonban mindenfajta dokumentum szállítását vállalja.

Járulékos szolgáltatásként jelentkeznek a dokumentumellátás egy-egy információs szolgáltatás mellett; ilyenkor az ellátás a dokumentumok meghatározott körére vonatkozik. Például a *Chemical Abstracts Service Document Delivery Service* (CASDDS) az általa feldolgozott eredeti dokumentumokról készít fotomásolatokat, s a kérések 96%-át 24 órán belül teljesíti 14–16 dolláros átlagáron. Az *Institute for Scientific Information* (ISI) dokumentumellátó szolgálata a cég különböző online adatbázisaiban található folyóiratcikkekről szállít másolatokat 24–28 órán belül, átlagosan 8 dollárért. Az *University Microfilms International Article Clearinghouse* (UMIAC) több mint 10 000 folyóiratból készít másolatokat cikkenként 5,50–7,50 dollárért, 48 órán belül.

Más dokumentumellátó szolgáltatók nem kötődnek egy adott gyűjteményhez, hanem számos nagy könyvtár állományára támaszkodnak. Esetünkben a dokumentumellátás többnyire egy-egy téma komplex információs feldolgozására vonatkozó megrendelés elemeként jelentkezik [6].

Magánkezdeményezések mellett több vállalkozó szellemű könyvtárat is találunk közöttük. Néhány példa: a Pergamon kiadó *Information on Demand*